

УДК 342.7

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ГРОМАДЯН НА БЕЗПОСЕРЕДНЮ УЧАСТЬ У ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ ЧЕРЕЗ СУД ПРИСЯЖНИХ

Совгіря О.В., Дещенко Ю.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано особливості впровадження суду присяжних відповідно до Конституції України та інших нормативно-правових документів. Висвітлено питання щодо доцільності даного інституту, як одного з новел КПК, з урахуванням попереднього досвіду та майбутніх перспектив. Сформовано переваги та недоліки запровадження суду присяжних, враховуючи судову практику. Подано авторські пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного законодавства. Особливу увагу приділено проблемам функціонування суду присяжних в правових реаліях України.

Ключові слова: правосуддя, суд присяжних, присяжні, судочинство, конституційне право.

Постановка проблеми. Стаття 124 Конституції України передбачає закріплення двох форм народної участі у здійсненні правосуддя: через суд присяжних та народних засідателів [1]. Дана норма Основного Закону не мала повноцінної реалізації декілька десятиліть, адже інститут народних засідателів функціонує на теренах України ще з 90-х років минулого століття, а ось суд присяжних почав свою роботу лише з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) в 2012 році, та став одним з найяскравіших новел КПК як спроба забезпечення незалежної та демократичної судової влади, захищеної від бюрократизму та формальних установок.

Саме цей інститут був предметом обговорення не лише серед фахівців в галузі права, але й серед простих громадян, яким відтепер відведена роль вершителей правосуддя. Яким же є український суд присяжних?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане питання досліджували такі відомі фахівці в галузі права, як І.О. Русанова, Б.А. Футей, С.Ю. Обрусна, С.О. Іваницький, В.С. Кульчицький, В.Т. Маляренко, В.І. Теремецький, Н.М. Ахтирська, В.М. Щерба та інші, а деякі юристи в ЗМІ вже встигли назвати суд присяжних «підміною поняття», адже подібна модель більш схожа зі скасованим інститутом народних засідателів, тому необхідно більш детально дослідити це питання, щоб знайти відповідь.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблем. На сьогодні діяльність присяжних в Україні регламентується КПК та Законом «Про судоустрій та статус суддів в Україні», відповідно до яких троє присяжних разом із двома професійними суддями об'єднані в єдину колегію і розглядають справу в судовому порядку згідно із законом. До компетенції суду присяжних належать справи, за які передбачено покарання у вигляді довічного ув'язнення.

КПК України вніс суттєві зміни в порядок здійснення правосуддя за участю присяжних, тому детального дослідження потребують питання щодо основних проблем і перспектив функціонування присяжних у вітчизняному кримінальному судочинстві.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є проаналізувати особливості впровадження суду присяжних відповідно до Конституції України та інших нормативно-правових документів, висвітлити питання щодо доцільності даного інституту, як одного з новел КПК, з урахуванням попереднього досвіду та майбутніх перспектив, сформулювати переваги та недоліки запровадження суду присяжних, враховуючи судову практику, та подати власні пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного законодавства у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Сама історія суду присяжних сягає сивої давнини. Передумовою виникнення такого інституту вважається тенденція обмеження абсолютної влади шляхом участі членів громади у здійсненні правосуддя. Існують різні версії походження даного інституту, але найбільш поширеною є та, що свого класичного виду суд присяжних набув у XVIII ст. в Англії [7]. А ось зачатки українського суду присяжних деякі вчені простежують у давній судовій інституції – **копному** суді, закріпленому ще у нормах «Руської правди» [5, с. 496-502].

Поява суду присяжних на українських теренах має тісний зв'язок з історією нашої держави, яка в XIX- на поч. XX ст. перебувала у складі двох імперій – Російської та Австро-Угорської: у 1864 році у процесі судових реформ суд присяжних був введений на території Російської імперії, при цьому майже у такий же час (у 1873 році) на західноукраїнських землях.

Запровадження суду присяжних в роки незалежності пройшло тернистий шлях на законодавчому рівні: першим кроком, як уже зазначалося, були статті 124, 127 та 129 Конституції України [1], далі – Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [3], реалізація правових норм яких знайшла своє втілення у законопроекті народних депутатів України Геннадія Москаля та Сергія Власенка «Про суд присяжних в Україні» від 17 березня 2011 року, але без підтримки «народних обранців». Мабуть, політичні амбіції завадили коаліції та опозиції знайти спільну мову при вирішенні долі суду присяжних в Україні у 2011 році. Проте певні кроки вперед у даному питанні були зроблені у 2012 році – з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України [6].

Так, сучасна тенденція законодавця щодо демократизації судового процесу реалізувалася через необхідність введення в дію суду присяжних, що здійснювалося шляхом подолання певних кроків. По-перше, територіальні управління Державної судової адміністрації зверталися з поданням до місцевої ради, де, відповідно, були сформовані та затвердженні списки постійно проживаючих на даній території громадян, які досягли 30-річного віку, є громадянами України та дали згоду на участь у правосудді. Цей список затверджується 1 раз на 2 роки та може бути переглянутий знову ж таки за поданням ДСА [3].

Одночасно відповідно до законодавства про кримінальне судочинство, не можуть бути присяжними громадяни:

1) визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними; 2) що мають хронічні психічні або інші захворювання, які перешкоджають виконанню

обов'язків присяжного; 3) мають не зняту або не погашену судимість; 4) народні депутати України, члени Кабінету Міністрів України, судді, прокурори, працівники органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів, військовослужбовці, працівники апаратів судів, інші державні службовці, адвокати, нотаріуси; 5) громадяни, що досягли шістдесяти п'яти років; 6) особи, які не володіють державною мовою [3].

З усього вищевикладеного можемо зробити висновок, що законодавець висунув певні критерії та вимоги до присяжних, передбачивши громадянство, вік, місце проживання, стан здоров'я тощо, але чи достатньо всіх цих умов, щоб вершити правосуддя? А як же такі критерії як освіта? Чи зможе без стороннього впливу вихователька дитячого садочку винести вирок про довічне позбавлення волі, при цьому до цього не раз не будучи присутньою на судовому засіданні? Відповідь на всі ці питання дасть лише час, який і покаже переваги та недоліки суду присяжних. Але з судової практики, що склалася на сьогоднішній день, варто наголосити на тому, що українське суспільство ще не має належної правової культури, тому присяжним досить важко вершити правосуддя. А ще ж проблема і в кількості самих присяжних, так як всі учасники кримінального процесу в один голос говорять про те, що кількість присяжних потрібно збільшувати.

Також варто зазначити, що особа, що включена у список присяжних, зобов'язана повідомити суд про обставини, що унеможливають її участь у вчиненні правосуддя, такі особи за власною заявою звільнюються від виконання обов'язків присяжного (ст. 385 КПК) [2].

Щодо усунення присяжного, то це можна зробити і під час процесу (ст. 390 КПК) [2]. Таке рішення може бути ухвалено, якщо присяжний не виконує своїх обов'язків чи є обґрунтовані причини щодо неупередженості присяжного, що вирішуються ухвалою суду у складі двох професійних суддів, що виноситься після проведення наради на місці без виходу до нарадчої кімнати, крім випадків, коли вихід до нарадчої кімнати буде визнаний судом необхідним. У разі усунення присяжного, до складу суду включають запасного присяжного, після чого судовий розгляд триває. За відсутності запасного присяжного вибирають нового, і судовий розгляд починається з початку [4, с. 386], що робить процес занадто тривалим.

Також слід сказати, що присяжні під час розгляду та вирішення справ користуються повноваженнями судді. Більше того, на час виконання ними обов'язків на них поширюються гарантії незалежності та недоторканості суддів, а за обґрунтованим клопотанням присяжного заходи безпеки можуть застосовуватися і після виконання обов'язків, що є досить позитивним моментом. Тобто законодавство про кримінальне судочинство захищає присяжних від різних непередбачуваних життєвих обставин (напад, шантаж і т.п.), а чи захищає пересічних громадян кримінальне законодавство від зловживань самими присяжними таким правом? Відповідь не знаходимо у ст. 368 Кримінального кодексу – взяття хабара, так як присяжні не привіряні до службових осіб, як ті як судді [6].

Після призначення судового розгляду судом присяжних головуючий дає розпорядження секретарю судового засідання про виклик присяжних у кількості семи осіб, які визначаються автоматизованою системою документообігу суду з числа осіб, які внесені до списку присяжних.

Письмовий виклик має бути вручений присяжному під розписку не пізніше, ніж за п'ять днів до судового розгляду. У виклику зазначаються день, час і місце проведення судового засідання, права та обов'язки присяжного, перелік вимог до присяжних, а також підстави для звільнення їх від виконання обов'язків, підпис про явку, а також обов'язок присяжного (чи іншої особи, яка одержала виклик для передачі його присяжному) невідкладно повідомити суд про причини неможливості явки [4, с. 387].

На підставі письмового виклику роботодавець зобов'язаний звільнити присяжного від роботи на час виконання ним обов'язків зі здійснення правосуддя, у разі порушення даної норми – настає адміністративна відповідальність за неповагу до суду [7, с. 10].

Що ж до самого судового засідання, то нарадою суду присяжних керує головуючий, який послідовно ставить на обговорення питання, передбачені відповідною нормою КПК, проводить відкритого голосування і веде підрахунок голосів. Це питання, які стосуються чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа; чи містить це діяння склад кримінального злочину; чи винен в ньому обвинувачений і т.д. Усі питання вирішуються простою більшістю голосів. Головуючий голосує останнім.

Ніхто із складу суду присяжних не має права утримуватися від голосування, за винятком випадку, коли вирішується питання про міру покарання, а суддя чи присяжний голосував за виправдання обвинуваченого. У цьому разі голос того, хто утримався, додається до голосів, поданих за рішення, яке є найсприятливішим для обвинуваченого. При виникненні розбіжностей про те, яке рішення для обвинуваченого є більш сприятливим, питання вирішується голосуванням [2].

Кожен зі складу суду присяжних може письмово викласти свою особисту думку, яка не оголошується в судовому засіданні, а долучається до матеріалів і є відкритою для ознайомлення.

Також коли серед більшості складу суду, який ухвалив рішення, відсутні професійні судді, головуючий зобов'язаний надати правову допомогу присяжним у складанні судового рішення [4, с. 390].

Слід погодитись, що законодавець передбачив достатньо умов для нормального функціонування нововведеного суду присяжних, крім завузької можливості його застосування лише у справах, що можуть закінчитись довічним позбавленням волі. Відверто кажучи, у 2012 році каталізатором для активізації розмов про започаткування суду присяжних стали деякі резонансні справи, за якими обвинувачувались всім відомі нам політики [6]. На сьогоднішній день ми маємо майже таку ж ситуацію: все більше обертів набирають процеси над колишніми чиновниками тільки вже інших політичних сил, то, можливо, варто такі резонансні справи також розглядати за участю «народу», щоб уникнути політичних протиріч й утисків суддів у майбутньому та збільшити рівень комунікації між громадськістю та судом в цілому?

Звісно, можна по-різному ставитися до запровадження суду присяжних в Україні, порівнювати його з судом присяжних в країнах з англосаксонською системою права або вважати, як вже зазначалося, лише «підміною понять» з народними засідателями. Очевидно, що примирить опонентів лише час, коли цей інститут пропрацює хоча б ще декілька років та будуть помітними всі його недоліки і переваги.

Відповідно до даних судової статистики, наданих Верховним Судом України, судових процесів за

участю суду присяжних у 2013 році відбулося 29, у першому півріччі 2014 році – 16 [8], що говорить про початок функціонування даного інституту. Для сторін кримінального процесу такий розгляд стає начебто надією на справедливість, тому сторона захисту все частіше обирає саме таку «тактику гри», адже рішення досить важко прогнозувати наперед, і випадки з винесенням виправдувального вироку були непоодинокі. Так, у 2013 році у Сумах був перший судовий процес, де суд присяжних виніс таке рішення, і пройшовши всі інстанції, вони залишилися незмінним. Хоча були й такі засідання (2013 рік, Львів), коли професійні судді мали інакшу думку, аніж присяжні, виправдувальний вирок був винесений, хоча докази всі говорили інакше, зараз ця справа ще в процесі оскарження.

З оскарженням виникає також досить цікава ситуація, – рішення чи вирок суду присяжних можна скасувати в апеляційній інстанції, де розгляд справи відбувається у складі колегії суддів, що є чимось парадоксальним та зводить суть функціонування суду присяжних нанівець.

Перші судові процеси показали, що суд присяжних має право на існування, хоча і потребує певного удосконалення. Адже реалізація даного Конституційного права, на практиці виглядає таким чином, що присяжні просто не знають що і як їм робити у залі судового засідання, які питання обговорювати, а як результат – рішення бувають непередбачуваними, однак, варто наголосити, що це більшою мірою, провина не самих присяжних, а законодавця, – адже на сьогоднішній день не має єдиного нормативно-правового акту, який би регулював дане питання, тому що норми КПК є базовими і не розкривають усіх проблемних питань функціонування даного інституту. Тому, як вирішення проблеми, – пропонуємо видати «Положення про діяльність суду присяжних», де більш детально, ніж у кодексі, було б зазначено: процедуру обрання присяжних, правила набору, права та обов'язки присяжних (з коментарями відповідно до ст. 386 КПК), пояснення основних термінів, що використовуються під час розгляду справи (наприклад, що таке повторність/ рецидив злочинів, осудність/ неосудність, які є обтяжуючі/ пом'якшуючі обставини і т.д.), навести характеристику процесу розгляду справи (поетапно), зазначити порядок оплати праці присяжних, пільги та відповідальність тощо.

Висновки і пропозиції. Отже, запровадження суду присяжних в Україні є, безперечно, позитивним кроком вперед, але, враховуючи вищевикладені проблеми, вважаємо за необхідне здійснити

деяке реформування та доопрацювання, що може бути здійснено шляхом:

- по-перше, як вже зазначалося, варто розширити сферу повноважень суду присяжних, наприклад, не лише на злочини, за які передбачено довічне позбавлення волі, але й на всі особливо тяжкі (чи тяжкі за клопотанням самого обвинуваченого);

- по-друге, слід ввести в обов'язковому порядку (а не лише за клопотанням обвинуваченого) суд присяжних у всіх злочинах за які передбачено довічне ув'язнення, так як це допоможе більш справедливо вирішувати такі резонансні справи;

- по-третє, на мій погляд, необхідно дещо доповнити критерії для самих присяжних, наприклад, ввести такий, як наявність повної вищої освіти, адже хочеться бути впевненими, що здійснюють правосуддя люди з достатнім рівнем знань та збільшити кількість присяжних, адже три – це занадто мало;

- видати єдиний нормативно-правовий акт, який би розкривав діяльність суду присяжних і був їхнім «путівником» у судовому розгляді;

- звертаючись до досвіту інших країн, таких як США, доцільно було б доповнити ст. 390 КПК «Усунення присяжного» таким положенням, як мотивований та немотивований відвід присяжного (США до 3 осіб), за наявності достатніх підстав в обвинуваченого щодо упередженості присяжного (підозра в приватних розмовах щодо справи, володіння інформацією до початку розгляду судового процесу тощо), а не лише за ініціативи самого головуючого, як це передбачено у чинному кримінальному законодавстві;

- також варто запровадити розгляд справи за участю суду присяжних і в апеляційній інстанції, але обов'язково лише у даних категоріях справ (довічне позбавлення волі) та за участю вже нового складу присяжних.

Зрозуміло, що всі ці заходи втілити в життя одночасно досить складно, але поступово, крок за кроком, це допоможе Україні реформувати кримінальний процес та підтримати зацікавленість суспільства в ефективності судочинства, особливо за умов низького рейтингу судової влади серед населення і, на наш погляд, такий суд підвищить рівень загальної правової культури, загострить почуття поваги до права і до України в цілому. А нам, пересічним громадянам, залишається лише сподіватися, що запровадження суду присяжних принесе в судову систему нашої держави докорінні зміни, які будуть повною мірою відповідати реаліям українського життя.

Список літератури:

1. Конституція України: від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: від 13.04.2012 р., № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651a-17>.
3. Закон України «Про судоустрій і статус суддів»: від 07.07.2010 р., № 2453-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/page2>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України [науково-практичний коментар]: у 2-х т. / Бандурка О. М., Блажівський С. М., Бурдоль С. П. та ін.; за заг. ред. Тація В. Я., Пшонки В. П., Портнова А. В. – Х.: Право, 2012. – Том 2. – 644 с.
5. Механізм запровадження суду присяжних в Україні: історичний досвід та сучасні перспективи / Обрусна С. Ю // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 496-502.
6. Романюк Т. Не зовсім присяжні / Т. Романюк // Віче. – 2013. – № 15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3795/>.
7. Теньков С. О. Чи дочекаємося суду присяжних? [Текст] / С. Теньков // Юридичний вісник України. – 2012. – 17-23 березня. – С. 10.
8. Офіційний веб-сайт Верховного суду України. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)).

Совгиря О.В., Дещенко Ю.А.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

РЕАЛИЗАЦИЯ КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА ГРАЖДАН НА НЕПОСРЕДСТВЕННОЕ УЧАСТИЕ В ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ПРАВОСУДИЯ ЧЕРЕЗ СУД ПРИСЯЖНЫХ

Аннотация

В статье проанализированы особенности внедрения суда присяжных в соответствии с Конституцией Украины и других нормативно-правовых документов. Освещены вопросы о целесообразности данного института, как одного из новелл УПК, с учетом предыдущего опыта и будущих перспектив. Сформированы преимущества и недостатки введения суда присяжных, учитывая судебную практику. Подано авторские предложения по совершенствованию отечественного законодательства. Особое внимание уделено проблемам функционирования суда присяжных в правовых реалиях Украины.

Ключевые слова: правосудие, суд присяжных, присяжные, судопроизводство, конституционное право.

Sovhyria O.V., Deshchenko Yu.A.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

IMPLEMENTATION OF THE CONSTITUTIONAL RIGHT TO DIRECT PARTICIPATION IN THE ADMINISTRATION OF JUSTICE THROUGH JURY

Summary

In the article the features of the implementation of the jury trial in accordance with the Constitution of Ukraine and other legal documents are analyzed. The introduction of the trial by jury as one of the new direction of Criminal Procedure Code is considered with regard to previous experience and future prospects. Advantages and disadvantages of introducing of the jury by trial are formulated, considering the jurisprudence. Authors' proposals to improve national legislation are developed. The special attention is paid to the problems of the functioning of the trial by jury in the legal realities of Ukraine.

Keywords: justice, trial by jury, jury trial, constitutional law.